

بررسی عناصر طراحی برنامه درسی کارآفرینی بر اساس رویکرد تطبیقی^۱**The Components of Entrepreneurship Curriculum based on the Comparative Approach**

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴/۸/۱۳۹۴؛ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۹/۰۲/۱۳۹۵

N. MortezaNejad
M. Attaran (Ph.D)
A. Hosseinikhah (Ph.D)
E. Abbasi (Ph.D)

نیلوفر مرتضی نژاد^۲
 دکتر محمد عطاران^۳
 دکتر علی حسینی خواه^۴
 دکتر عفت عباسی^۵

Abstract: This paper investigated the components of entrepreneurship curriculum, including goals, content, learning activities, and teacher role, based on the documentaries in Iran and seven developed countries. First, the existing situation in Iran has been described, then the favorable situation in the other countries is stated, and finally the comparison was performed for two situations. According to the findings, in Iran documents, entrepreneurial goals and competencies are mentioned; but there is a lack of facilities due to the lack of a systematic procedure for teachers training and employment, and ineffective relationships between education and other institutions. The entrepreneurship content is too narrower in Iran. Learning activities are limited to school, namely applied activities in real work place, and individual and group projects on business are ignored. Also, the teacher role, in best condition, involves active implementation of curriculum; while in the developed countries, teacher has many authorities on selection and developing the curricula.
Keywords: Design, Entrepreneurship Curriculum, Comparative Approach.

چکیده: در این مقاله، مقوله‌های طراحی برنامه درسی آموزش کارآفرینی، شامل اهداف کلان، محتوا، فعالیت‌های یادگیری و نقش معلم بر اساس اسناد در ایران و هفت کشور پیشرو بررسی شده‌اند. ابتدا وضعیت موجود در ایران توصیف و سپس وضعیت مطلوب در کشورهای مورد تطبیق ترسیم و در نهایت، تطبیق و مقایسه این دو وضعیت انجام شده است بر اساس یافته‌های تحقیق، در اسناد بالادستی ایران، اهداف و شایستگی‌های کارآفرینانه مورد توجه‌اند؛ لیکن شرایط و امکانات اجرایی لازم برای تحقق این اهداف فراهم نشده‌اند که از دلایل آن تمرکزگرایی شدید، نداشتن سیستم منظم برای تربیت و جذب معلمان کارآمد و عدم ارتباطات سازنده بین آموزش و پرورش و سایر نهادهاست. محتوای مرتبط با کارآفرینی در ایران در مقایسه با کشورهای پیشرو بسیار محدود است؛ به علاوه در ایران بیشتر بر محتوای مستقل و کتاب‌هایی با عنوان کار و فناوری یا کارآفرینی تکیه شده است، در حالی که در کشورهای پیشرو محتوای تلفیقی و بین‌رشته‌ای و پرورش شایستگی‌های کارآفرینانه در دروس مختلف مورد توجه است. فعالیت‌های یادگیری، بر خلاف کشورهای پیشرو، اغلب محدود به مدرسه و فعالیت‌های کارورزانه در محیط کار واقعی و انجام پروژه‌های فردی و گروهی کسب و کار مورد غفلت‌اند. همچنین نقش معلم، در بهترین شرایط، اجرای فعال برنامه درسی است؛ در حالی که در کشورهای پیشرو معلم اختیارات فراوانی در انتخاب و تدوین برنامه‌های درسی دارد.

کلیدواژه‌ها: اهداف، محتوا، فعالیت‌های یادگیری، نقش معلم، برنامه درسی کارآفرینی، رویکرد تطبیقی

۱. این مقاله مستخرج از پایان نامه دکتری "ارایه راهنمای طراحی، تدوین و اجرای برنامه درسی کارآفرینی برای دوره آموزش

عمومی بر مبنای رویکرد تطبیقی" میباشد که در دانشگاه خوارزمی انجام شده است تاریخ دفاع: ۱۱/۱۱/۱۳۹۵

n.mortazanejad@gmail.com
 attaran_m@yahoo.com

۲. دکتری برنامه‌ریزی درسی دانشگاه خوارزمی

۳. دانشیار گروه مطالعات برنامه درسی دانشگاه خوارزمی

۴. استادیار گروه مطالعات برنامه درسی دانشگاه خوارزمی

۵. استادیار گروه مطالعات برنامه درسی دانشگاه خوارزمی

مقدمه

آموزش کارآفرینی مستقیماً در کمیت و کیفیت عرضه کارآفرین اثر می‌گذارد. بنابراین در بسیاری از کشورها، دولت‌ها به شکوفا کردن توان بالقوه افراد در زمینه کارآفرینی توجه داشته‌اند. با اجرای این سیاست می‌توان به اهدافی چون شناخت فرصت‌ها و بهره‌برداری از آن‌ها، آشنایی با فناوری و روش‌های جدید علمی مدیریتی و بازرگانی جامه عمل پوشاند (باراهونا^۱، ۲۰۰۶).

محققان در این زمینه اتفاق نظر دارند که کارآفرینی، امری قابل آموزش است و ویژگی‌های اصلی کارآفرینان از قبیل ابتکار عمل، ریسک‌پذیری، استقلال‌طلبی و خلاقیت، اکتسابی و قابل یادگیری است (حسینی‌خواه، ۱۳۸۷؛ آروانیتیس و استاکی^۲، ۲۰۱۲؛ ماسالوویبا^۳، ۲۰۱۰؛ هنری^۴، ۲۰۰۵؛ کیربی^۵، ۲۰۰۴)؛ بنابراین آموزش کارآفرینی امروزه به یکی از اساسی‌ترین فعالیت‌ها در نظام‌های آموزشی کشورهای پیشرفته تبدیل شده است که با فراهم آوردن محیط مناسب و ارائه آموزش‌های لازم، نسبت به توسعه ویژگی‌های فردی اقدام می‌کنند. بر این اساس در ایران نیز طرح ملی کاشف (کارآفرینان شایسته فردا) از آذرماه ۱۳۹۰ فعالیت خود را با هدف تربیت دانش‌آموزان ایرانی در حوزه کارآفرینی آغاز کرده و تلاش دارد با ارزیابی توانایی‌های دانش‌آموزان، با رویکردی مناسب‌تر به آموزش و تقویت مهارت‌ها و ویژگی‌های کارآفرینانه در ایشان و تربیت افرادی خلاق، نوآور، ریسک‌پذیر، متعهد و فرصت‌آفرین بپردازد که ضمن خلق ایده‌های جدید با عملی کردن آن به سوی جامعه‌ای کارآفرین و با اقتصاد رشد یافته گام بردارد. بر اساس دستاوردهای این طرح، پس از شناسایی ویژگی‌های کارآفرینانه و تفاوت‌های فردی دانش‌آموزان لازم است برنامه‌ریزی‌های علمی و آموزشی مناسبی به منظور تقویت و پرورش توانمندی‌های کارآفرینانه تدوین گردد؛ مطمئناً برای چنین برنامه‌ریزی، استفاده از تجارب کشورهای پیشرو می‌تواند بسیار مفید واقع شود. بنابراین در این مقاله سعی شده است

-
1. Barahona
 2. Arvanitis, & Stucki
 3. Mwasalwiba
 4. Henry
 5. Kirby

با ملاحظه اسناد کشورهای پیشرو در زمینه کارآفرینی، عناصر مربوط به طراحی برنامه درسی آموزش کارآفرینی در دوره آموزش عمومی، بررسی و سپس با مقایسه وضعیت آن‌ها به عنوان شرایط مطلوب و وضعیت حاضر در ایران به عنوان شرایط موجود، نسبت به مقایسه و تطبیق این دو اقدام شود تا بتوان شکاف‌های موجود را شناسایی و راهکارهایی جهت رفع آن ارائه داد. به این منظور چهار سؤال اساسی مطرح شده است:

۱. وضعیت موجود در ایران و وضعیت مطلوب در کشورهای پیشرو در زمینه اهداف کلان کارآفرینی چگونه است؟
۲. وضعیت موجود در ایران و وضعیت مطلوب در کشورهای پیشرو در زمینه محتوای کارآفرینی چگونه است؟
۳. وضعیت موجود در ایران و وضعیت مطلوب در کشورهای پیشرو در زمینه فعالیت‌های یادگیری کارآفرینی چگونه است؟
۴. وضعیت موجود در ایران و وضعیت مطلوب در کشورهای پیشرو در زمینه نقش معلم در آموزش کارآفرینی چگونه است؟

روش‌شناسی

هدف از مطالعات تطبیقی، محک زدن یک نظام آموزشی در مقایسه با نظام‌های دیگر یا شناسایی مشکلات و کاستی‌های یک نظام آموزشی از طریق مقایسه با نظام دیگر است. نظام دیگر معمولاً یک نظام موفق آموزشی است تا امکان استخراج راهکارهای عملی و پیشنهادهای اثربخش به منظور بهبود عملکرد وجود داشته باشد. پژوهش حاضر مبتنی بر رویکرد خرد است. در این رویکرد، یک یا چند حوزه مشخص در نظام آموزشی دو یا چند کشور متفاوت به صورت نظام‌مند و با تأکید بر شباهت‌ها و تفاوت‌ها باهم مقابله می‌شوند (بردی^۱، ۱۹۷۷). نظام آموزشی موفق در این زمینه، کشورهای بلژیک، هلند و فنلاند، ایالات متحده آمریکا، چین (ایالت شانگ‌های)، کره جنوبی و سنگاپور هستند.

رویکرد بردی با رعایت مراحل ترتیبی آن در همه پرسش‌های پژوهش به کار گرفته شده است؛ به این منظور از تحلیل محتوای کیفی استفاده شده است (پتون، ۲۰۰۲). واحدهای تحلیل نیز اغلب از نوع واحدهای بزرگ مانند پاراگراف و کل متن موردنظر است. برای نمونه‌گیری از روش سرشماری استفاده شده است. در ادامه پرسش‌های تحقیق، بررسی و پاسخ داده شده‌اند.

پرسش ۱- وضعیت موجود در ایران و وضعیت مطلوب در کشورهای پیشرو در زمینه اهداف کلان برنامه درسی کارآفرینی چگونه است؟

الف. وضعیت موجود در ایران:

طبق اسناد اهداف مرتبط با کارآفرینی عبارت‌اند از؛ ارتقای درآمد و اشتغال کامل، توانایی در تولید علم و فن‌آوری، تقویت وجدان کاری، دستیابی به اقتصاد متنوع ودانش‌بنیان، پشتیبانی از کار آفرینی و نوآوری، توانمندسازی بخش‌های خصوصی و تعاونی و کاهش تصدی دولت (سند چشم‌انداز ۱۴۰۴)؛ تقویت زیرساخت‌ها و ظرفیت‌های علمی، فرهنگی و فناوری و ارتقا فرهنگ و منزلت کارآفرینی و توسعه فرهنگ پرسشگری، تحقیق، خلاقیت و کارآفرینی (نقشه جامع علمی کشور)؛ کسب مهارت‌های ایجاد کار، انطباق تخصص‌ها با تغییرات اقتصادی و اجتماعی، برخورداری از حداقل یک مهارت مفید برای تأمین معاش حلال، تنظیم و اجرای برنامه جامع کارآفرینی و مهارت‌آموزی برای تمام دوره‌های تحصیلی به‌ویژه دوره متوسطه (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش).

با توجه به اهداف کلی مصوب شورای عالی آموزش و پرورش، اهداف کاروفناوری در پایه ششم ابتدایی عبارت‌اند از: آشنایی با فرهنگ و ارزش کار، شناخت مشاغل، کار با ابزارها و مواد ساده، آشنایی با فناوری ارتباطات و اطلاعات، تبدیل ایده به محصول، توجه به ایمنی و بهداشت، به‌کارگیری فرایندهای طراحی و تولید، دست‌ورزی، گزارش‌نویسی و توانایی انجام قسمت کوچکی از یک شغل ساده.

ب. توصیف اهداف کلان در برنامه‌های درسی کارآفرینی کشورهای پیشرو

بلژیک

۱. تصویب لایحه آموزش کارآفرینی در سال‌های ۲۰۱۱-۲۰۱۴ به صورت مشترک بین نخست‌وزیری، وزارت اقتصاد و کشاورزی، وزارت آموزش و پرورش و وزارت استخدام و اشتغال با هدف آماده‌سازی دانش‌آموزان برای خوداشتغالی و تجهیز معلمان به آموزش‌های لازم برای کمک به خلق نگرش‌های مثبت نسبت به کارآفرینی و خوداشتغالی، متناسب با راهبرد رشد اقتصادی فلاندرز ۲۰۲۰.

۲. اعلامیه سال‌های ۲۰۱۴-۲۰۰۹ سیاست‌گذاری اتحادیه فرانسوی بلژیک^۱ با هدف تقویت روحیه کارآفرینی و توان نوآوری. (فورت^۲، ۲۰۰۹).

- اهداف مشترک مقاطع سه‌گانه تحصیلی عبارت‌اند از پرورش حس کارآفرینی، شکل‌گیری تصویر مثبت نسبت به کارآفرینی و هوشیاری اقتصادی (سازمان راهبردهای کارآفرینی جوانان^۳، ۲۰۱۵).

۳. هدف ویژه دوره دوم متوسطه، کارآفرینی به عنوان انتخاب فردی هر دانش‌آموز است؛ در این مقطع، دانش‌آموزان علاوه بر کسب معلومات موردنیاز و نگرش مثبت، مهارت‌های عملی مربوط به راه‌اندازی کسب‌وکار را دریافت و به تدوین طرح کسب‌وکار و راه‌اندازی کسب‌وکارهای کوچک اقدام می‌کنند.

آموزش کارآفرینی به عنوان هدفی بین‌رشته‌ای در تمام سطوح آموزش و پرورش ذکر شده است؛ لیکن مدارس از استقلال کامل برای تعیین برنامه‌های درسی و روش‌های تدریس برخوردارند.

هلند: با توجه به خودمختاری مدارس، آموزش کارآفرینی به صراحت در اسناد بیان نشده است. لیکن مدارس می‌توانند برای تدوین برنامه آموزشی یا برگزاری کلاس کارآفرینی در تمام مقاطع تحصیلی درخواست هزینه کنند و از همکاری مؤسسات مختلف بهره بگیرند. به طور کلی،

1. Déclaration De Politique Communautaire

2. Forte

3. Youth Entrepreneurship Strategies

هدف، پرورش دانش آموزانی است که رفتار کارآفرینانه تری نشان دهند و کسب و کار شخصی خود را در طی دوره‌ای پنج‌ساله بعد از تکمیل تحصیلات شروع کنند (گری^۱، ۲۰۱۱).
فنلاند: در سطوح ۱ و ۲ اهداف یادگیری برای موضوع بین‌رشته‌ای شهروند مشارکتی/ فعال و کارآفرینی شامل موارد زیر است (گزارش‌های وزارت آموزش و پرورش و فرهنگ فنلاند، ۲۰۱۲):

- آشنایی با دنیای کار و فعالیت کارآفرینانه
- عمل نوآورانه همراه با پشتکار
- ارزیابی اقدامات شخصی

ایالت شانگ‌های چین: هدف، بهسازی ویژگی‌های جامع کارآفرینی و ارج نهادن به روحیه نوآورانه و توانایی‌های کارآفرینانه است و در چهار بعد زیر طبقه‌بندی می‌شود (هائو، یانگمی، وانگ، گوئیژی و لی چان‌چنگ^۲، ۲۰۰۸):

۱. پرورش روحیه کارآفرینی: روحیه تلاش فراوان که به‌عنوان سنت ملی چین و ویژگی مثبت نترس، برومند^۳ و سختکوش بودن تعریف می‌شود.
۲. تقویت سه نوع شایستگی حرفه‌ای: دانش‌آموزان باید به تمرین و بهبود توانایی‌های حرفه‌ای در تمام ابعاد دروس نظری و عملی بپردازند و بویژه ابعاد رهبری، خطرپذیری و کار تیمی را پرورش دهند.
۳. گسترش راه‌های استخدام: کارآفرینی راهی برای استخدام است که به جای انتظار استخدام در شرکت‌های دولتی و غیر دولتی، گزینه‌ای مناسب‌تر برای افراد دارای ویژگی‌های کارآفرینانه می‌باشد.
۴. آموزش کیفیت‌محور: کارآفرینی به‌عنوان نوعی نوآوری مستلزم افقی وسیع، دانشی گسترده و عقلانیتی فراوان برای دستیابی اثربخش به بازار کار است که نیاز به توانایی‌هایی نظیر سازمان‌دهی و هماهنگی و روابط کارآفرینانه دارد.

1. Gray
2. Hao, Yongmei, Wang, Guizhi & Li, Chuncheng
3. Thrifty

کره جنوبی: تدارک مسیرهایی انعطاف‌پذیر برای دانش‌آموزان، همکاری و مشارکت بین آموزش و صنعت، چارچوب نهادی روشن و تعهد انتقال موفق نسل جوان از آموزش به کار (گزارش دیده‌بان جهانی کارآفرینی، ۲۰۱۲)، رشد تفکر انتقادی در سنین پایین و تأکید بر اصالت کارآفرینی به‌عنوان انتخابی واقع‌گرایانه (آلن و اسوالد، ۲۰۰۸)، تدوین مجموعه سیاست‌هایی به‌منظور کمک به کارآفرینان و کسب‌وکارهای کوچک، نظیر اختصاص فضای اداری رایگان و فراهم آوردن فرصت‌های یادگیری تمرین‌محور به‌منظور راه‌اندازی کسب‌وکارهای شخصی از جمله اقدامات اساسی در این کشور است.

در مجموع، اهداف برنامه آموزش کارآفرینی در کره جنوبی عبارت‌اند از (ژانگ^۱، ۲۰۱۴):

- ارائه مبانی آموزشی، ابزارها و منابع لازم برای رشد کسب و کار
- رشد مهارت‌های اقتصادی کلان و شناسایی فرصت‌ها و چالش‌های ورود به بازار
- آشنایی با فرهنگ کسب‌وکار و کارآفرینی کشورهای خارجی.
- توانایی طراحی و اجرای پروژه‌های بهسازی
- ایجاد ارتباط بین نظریه و عمل با بحث‌های موردی، سخنرانان مهمان، شیوه‌های مربیگری در صنعت و...
- ایجاد شبکه‌ای از کارآفرینان داخلی، مربیان، صاحب‌نظران و رهبران مشاغل.

سنگاپور:

۱. تأکید بر لزوم راه‌اندازی کسب‌وکاری کوچک در دوران تحصیل با کمترین سرمایه‌گذاری.
۲. ایجاد شبکه‌ای از مراجع و منابع برای کارآفرینان: برنامه‌های کارآفرینی در مدارس، مانند یک درس آکادمیک اجرا می‌شوند و دانش‌آموزان به مطالعه و کنکاش درباره یک طرح کسب‌وکار می‌پردازند.
۳. تدریس کارآفرینی کافی نیست، بلکه باید کارآفرینانه اندیشید: کارآفرینی یا به‌عنوان یک واحد درسی و یا مجموعه‌ای از واحدهای مختلف یک رشته تحصیلی تدریس می‌شود. برنامه کارآفرینی مناسب باید به دانش‌آموزان اجازه دهد که کسب‌وکار خود را در طی درس مورد

مطالعه آغاز کنند. چنین کسب و کارهایی لزوماً نباید بزرگ باشند و بهترین حالت این است که بتوان آن‌ها را بدون سرمایه یا با حداقل سرمایه شروع کرد (فانگ، ۲۰۱۳).

ایالات متحده آمریکا: تصویب برنامه جدید کارآفرینی اجتماعی برای نسل جوان با هدف حمایت از کارآفرینان جوان در ژوئن ۲۰۱۳ از نوآورانه‌ترین برنامه‌ها در حوزه آموزش کارآفرینی بوده است. آموزش کارآفرینی برای دوره آموزش عمومی در سه بخش زیر قرار دارد (گزارش بنیاد کافمن، ۲۰۰۰):

۱. اطلاعات / آگاهی: شناخت مزایای کارآفرینی و قرار گرفتن در مسیر راه‌اندازی کسب‌وکار
۲. آموزش: تربیت بینش‌ها و مهارت‌های لازم برای کارآفرینی
۳. خط‌مشی و سیاست‌گذاری: حمایت از سیاست‌های عمومی ارتقاء کارآفرینی.

ج. تفسیر و جمع‌بندی:

در کشورهای پیشرو در حوزه کارآفرینی، اهداف کلان مربوط به آموزش کارآفرینی در دوره آموزش عمومی دارای گستره وسیعی است؛ این اهداف شامل خوداشتغالی، ایجاد نگرش و تصویر ذهنی مثبت به کارآفرینی و تقویت روحیه کارآفرینانه، افزایش توان نوآوری، ایجاد آگاهی و هوشیاری اقتصادی و آشنایی با اهمیت کسب‌وکار در جامعه، کسب مهارت‌های عملی مربوط به راه‌اندازی کسب‌وکار، پرورش رفتار کارآفرینانه‌تر، خودارزیابی، کاوش مشاغل و کارورزی حرفه‌ای، تمرین تصمیم‌گیری و خطرپذیری، شبکه‌سازی با شرکای آموزشی و صنعتی، صاحبان مشاغل، مشاوران و ...، آشنایی با اولویت‌بندی اقدامات در اداره کسب‌وکار، پرورش حس کنجکاوی، تفکر انتقادی، خلاقیت، آینده‌نگری و استقلال، درک کارکردهای اجرای کسب‌وکار و نحوه ارزشیابی آن‌ها، پرورش قدرت رهبری، تقویت روحیه گروهی و تیمی، جلب توجه به مسیرهای شغلی متفاوت، استفاده از تجارب سایر کشورها در کارآفرینی، آشنایی با شیوه‌های مربیگری و راه‌اندازی کسب‌وکارهای نوپا.

د.. همجواری و مقوله‌بندی:

می‌توان نتیجه گرفت که:

۱. اهداف آموزش کارآفرینی از ایجاد تغییر در نگرش‌ها و تشکیل تصویر ذهنی مثبت در دانش‌آموزان نسبت به کارآفرینی تا دانش و آگاهی در خصوص مقوله‌های مختلف مربوط به کارآفرینی و انجام کار عملی و اجرای پروژه‌های کسب‌وکار گسترده است.
۲. به لحاظ بیان اهداف، بین کشورهای مختلف تفاوت وجود دارد؛ در برخی کشورها اهداف به‌صراحت و با تفکیک مقاطع مختلف تحصیلی بیان شده‌اند و در برخی دیگر به‌صورتی کلی‌تر به آن‌ها اشاره شده و تنظیم اهداف دقیق‌تر و راهبردهای دستیابی به آن‌ها بر عهده مدارس گذاشته شده است. با این حال در تمام کشورها اهداف، متنوع و منعطف‌اند و به آزادی عمل مجریان برنامه درسی توجه شده است.
۳. در سال‌های ابتدایی، آموزش کارآفرینی حالت بین‌رشته‌ای دارد و با تلفیق شایستگی‌ها، ویژگی‌ها و نگرش‌های کارآفرینانه در دروس مختلف انجام می‌گیرد. رفته‌رفته بیشتر به مهارت‌های عملی پرداخته می‌شود، درس‌ها تخصصی‌تر می‌شوند، دانش‌آموزان نقش بیشتری در اجرای آن می‌یابند و ارتباط با بخش صنعت و کسب‌وکار نزدیک‌تر و پیچیده‌تر می‌شود.
۴. در تمام کشورها، همکاری بین نهادها و وزارتخانه‌های مختلف از سیاست‌گذاری تا اجرا مشهود و چشمگیر است؛ تمام نهادها در خدمت آموزش و پرورش‌اند و تا حدّ توان از آن حمایت می‌کنند.

هم مقایسه و تطبیق:

با مقایسه مباحث فوق می‌توان نتیجه گرفت که در ایران نیز توجه به منابع انسانی و ضرورت آموزش آن‌ها از جمله اهداف اساسی شمرده شده است. اهداف موردنظر در این اسناد، همسو با اهداف پیش‌بینی شده در اسناد کشورهای برگزیده است و بنابر آن‌ها دولت باید حمایت از کسب‌وکارهای کوچک و متوسط و بخش خصوصی را در اولویت برنامه‌های خود قرار دهد. لیکن به دلایل فراوان، از جمله عدم ارتباط سازنده بین آموزش و پرورش با بخش صنعت و کسب‌وکار و نادیده گرفتن اختیارات و آزادی عمل مدارس این اهداف در عمل عمیق مانده‌اند. با این حال می‌توان از ترکیبی از همین اهداف به شکل مستند و منطبق بر اسناد بالادستی و تلفیق

آن با تجارب کشورهای موفق در طراحی برنامه درسی کارآفرینی و تعیین اهداف در سطوح و مقاطع مختلف دوره آموزشی بهره برد.

پرسش ۲- وضعیت موجود در ایران و وضعیت مطلوب در کشورهای پیشرو در زمینه محتوای برنامه درسی کارآفرینی چگونه است؟

الف. وضعیت موجود در ایران

جهت گیری های کلی در انتخاب محتوا و آموزش حوزه کاروفناوری، آموزش عمومی و آمادگی شغلی و حرفه ای در سه سطح مقدماتی، مبتدی و پیشرفته است که دوره ابتدایی بیشتر اختصاص به سطح اول و بخشی از سطح دوم و دوره متوسطه بر سطح سوم تأکید دارد..

برای انعطاف پذیری بیشتر کتاب، امکاناتی برای دبیران و دانش آموزان تدارک دیده شده است:

- انتخاب محتوای نیمه تجویزی برای پودمان ها در کتاب راهنمای دبیر
- انتخاب فعالیت های دانش آموزان در پودمان ها با توجه به علایق، سطح مهارتی و شرایط منطقه ای
- انتخاب پروژه های طراحی و ساخت بر اساس علایق دانش آموزان.

سازمان دهی این کتاب به روش پودمانی است. در پودمان های مختلف، دانش آموزان اصول اولیه کار، دست ورزی، ایمنی و بهداشت کار، روش کاربرد ابزارهای واقعی، فناوری اطلاعات، مهارت های فنی را آموزش می بینند و با فرهنگ کار و مشاغل موجود آشنا می شوند.

در سه سال اول دوره ابتدایی، آموزش کاروفناوری به شیوه تلفیقی است؛ لذا درس مستقل برای کاروفناوری در سه سال اول وجود ندارد. درحالی که آموزش کاروفناوری در سه سال دوم (پایه های چهارم، پنجم و ششم) پیش بینی شده و قرار است که به دو صورت تلفیقی و درس مستقل ارائه شود. در حال حاضر، برای دوره عمومی، درس مستقل صرفاً برای پایه ششم و در دوره متوسطه اول (پایه هفتم) تدوین شده است.

ب. محتوا در برنامه درسی کارآفرینی کشورهای پیشرو

بلژیک: در مقطع ابتدایی، سرمشق‌هایی وجود دارند که به‌طور خاص، نگرش‌ها و توانایی‌هایی مرتبط با کارآفرینی، مثل نوآوری، خلاقیت، استقلال و مسئولیت‌پذیری را تشویق می‌کنند. در مقطع متوسطه، کارآفرینی بخشی از درس اختیاری علوم اقتصادی به‌شمار می‌رود.

مفهوم کارآفرینی و سواد اجتماعی - اقتصادی به‌صراحت به‌عنوان هدف بین‌رشته‌ای مشخص شده است. دو واحد اصلی پیشنهادی عبارت‌اند از کارآفرینی (راه‌اندازی کسب‌وکار) و حس کارآفرینانه (رفتار کارآفرینانه). به‌این ترتیب ملاحظه می‌شود که ماده درسی کارآفرینی در کل دوره آموزش عمومی و به‌ویژه در مقطع متوسطه مورد توجه است و علاوه بر ادغام در دروس دیگر به‌صورت واحد درسی مستقل نیز ارائه می‌شود (اتحادیه اروپا، ۲۰۱۱).

هلند: طبق لایحه قانونی^۱ ۲۰۰۹ طرح خاصی برای کمک به نهادهای آموزشی به‌منظور قرار دادن آموزش کارآفرینی در سیاست‌گذاری‌ها، سازمان‌دهی و برنامه‌های درسی مطرح شد. هدف این طرح، پرورش دانش‌آموزانی با ذهنیت و رفتار کارآفرینانه به‌منظور افزایش تعداد شروع‌کنندگان کسب‌وکار شخصی در طی دوره‌ای پنج‌ساله و به‌محض تکمیل دوران آموزش است. با این حال، محتوای تدوین‌شده‌ای در اختیار مدارس قرار نمی‌گیرد و هر مدرسه می‌تواند در صورت تمایل با دریافت کمک‌هزینه اختصاصی آموزش کارآفرینی با تدوین مطالب متناسب با اهداف مشخص‌شده در این طرح، محتوای مستقل یا تلفیقی را ارائه دهد.

فنلاند: آموزش کارآفرینی به‌عنوان موضوع بین‌رشته‌ای الزامی با عنوان شهروندی مشارکتی و کارآفرینی و شهروندی فعال و کارآفرینی طرح‌ریزی شده است. به دلیل استقلال کامل مدارس، راهنماهای اجرا متنوع‌اند. معمولاً واحد کارآفرینی در دروس عمومی، مانند مطالعات اجتماعی گنجانده می‌شود، لیکن مدارس می‌توانند دروس کارآفرینی ویژه‌ای را نیز تدارک ببینند. راهنماهای اجرا به‌طور مشخص بر تمرینات عملی و خلق تجارب شخصی تأکید می‌کنند. از جمله محتواهای پیشنهادی در برنامه درسی کارآفرینی کشور فنلاند می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد (آرندس^۲، ۲۰۱۲):

1. Onderwijs Netwerk Ondernemen, ONO 2009

2. Arends

- کارآفرینی در آموزش فناوری: بر توانایی تبدیل ایده‌ها به عمل، یادگیری مشارکتی، خلاقیت و حل مسئله تأکید دارد.
 - آموزش کارآفرینی در تربیت‌بدنی: نمونه‌ای از این مورد، تورنمنت ورزشی بین هیئت‌ها و مشارکت مشاغل محلی است.
 - دوره مطالعات پیشرو در زمینه سازمان‌های یادگیرنده و آموزش کارآفرینی^۱: دانش‌آموزان به مشاهده اقدامات عملی به‌عنوان سازمان‌های یادگیرنده و مشاهده یک کار مهم عملی، مصاحبه با کارکنان و در صورت امکان، مشارکت در فعالیت‌های مشاغل به‌منظور گردآوری مواد یاددهی مناسب و مفید می‌پردازند. تکلیف دانش‌آموزان، شامل تحلیل و توصیه‌هایی برای تدوین نظام یادگیری در کار عملی مرتبط است.
- از سال تحصیلی ۲۰۱۴-۲۰۱۳ برنامه بین‌المللی در آموزش و پرورش شروع و درسی الزامی با عنوان نوآوری‌های آموزشی و کارآفرینی^۲ ارائه می‌شود.
- ایالت شانگ‌های چین:** محتوای آموزش کارآفرینی شامل تمام جنبه‌های مرتبط با کارآفرینی است مدارس مطابق با شاخه‌ها و رشته‌های تحصیلی، دروس الزامی و اختیاری متناسب با کارآفرینی را ارائه می‌دهند؛ دانش‌آموزان با انواع دانش و مهارت‌های مربوط به کارآفرینی آشنا می‌شوند. این دوره‌ها هم به‌صورت تلفیقی و هم دروس مستقل ارائه می‌شوند. در سال‌های نخستین تحصیل، محتوای برنامه درسی کارآفرینی، اغلب اختصاص به دانش و معلومات نظری، مفاهیم و اصطلاحات کارآفرینی و پرورش نگرش مثبت نسبت به کارهای دست‌ورزانه و به‌ویژه کسب‌وکارهای کوچک دارد. با بالاتر رفتن پایه‌های تحصیلی، حالت تخصصی‌تری به خود می‌گیرد و مهارت‌های عملی و کاربردی، تدوین طرح کسب‌وکار، تنظیم ترازنامه‌های مالی، راه‌اندازی کسب‌وکار شبیه‌سازی‌شده در مقیاس کوچک، شاگردی در کنار کارآفرینان و صاحبان مشاغل مطرح می‌شوند (لی و لی^۳، ۲۰۱۴).

1. 'Learning Organisations And Entrepreneurship Education'

2. "Educational Innovations And Entrepreneurship"

3. Li, W. & Li, C.

کره جنوبی: سه چالش اساسی مطرح است: کارآیی، طرح‌ریزی رشد و بین‌المللی ساختن. شرکت‌کنندگان در دوره هماهنگ آموزش کارآفرینی در سطح ملی، شش پودمان یادگیری را در دوره‌ای ۱۲ ماهه تکمیل می‌کنند که ترکیبی از کلاس‌های حضوری، یادگیری از راه دور و آموزش مبتنی بر پروژه در برنامه درسی جامع است. دوره‌های یادگیری از راه دور، شامل کلاس‌های آنلاین‌اند که هرماه یک‌بار تشکیل می‌شوند. دوره بین‌المللی عبارت از گردش مطالعاتی برای بازدید از یک کشور خارجی و تجارب کارآفرینانه آن است. علاوه بر تکالیف منظم کلاسی، دانش‌آموزان باید دو برنامه قابل‌ارائه را تکمیل کنند که بیانگر یادگیری مهارت‌ها و دیدگاه‌های مربوط به خلق، اجرا و ارزشیابی راهبردهای عملی بهبود عملکرد شرکت و طرح ایجاد کسب‌وکار است (کیم و هان^۱، ۲۰۱۲).

سنگاپور: کارآفرینی به‌عنوان یک واحد درسی و یا مجموعه‌ای از واحدهای مختلف یک رشته تحصیلی تدریس می‌شود. برنامه کارآفرینی مناسب باید به دانش‌آموزان اجازه دهد که کسب‌وکار خود را در طی درس مورد مطالعه آغاز کنند. در صورت لزوم از نرم‌افزارها و بازی‌های شبیه‌ساز کسب‌وکار به‌صورت آموزش مشارکتی استفاده می‌شود تا مهارت‌های لازم برای اداره کسب‌وکارها ورزیده‌تر شوند و نحوه کارکرد بخش‌های مختلف کسب‌وکار درک شود (فانگ^۲، ۲۰۱۳). دانش‌آموزان دامنه‌ای وسیع از تجارب را دریافت می‌کنند تا مهارت‌ها و ارزش‌های موردنیاز برای این حوزه را پرورش دهند؛ تسلط بر دانش، مهارت و شایستگی‌های موردنیاز برای کارآفرینی با تأکید بر ارزش‌های مشترک و نیز تفاوت‌های فردی دانش‌آموزان، اهداف اصلی این برنامه درسی گسترده است (پاک‌تی و تان^۳، ۲۰۱۴).

ایالات متحده آمریکا: علیرغم این واقعیت که ماهیت جذاب و دست‌ورزانه برنامه‌های درسی کارآفرینی با کیفیت بالا موجب حفظ ظرفیت درگیری دانش‌آموزان و مرتبط ساختن یادگیری به تجارب و بلندپروازی‌های ایشان در دنیای واقعی می‌شود (بلرز و ماریوتی^۴، ۲۰۰۴)؛ بسیاری از مدارس به‌کندی به علاقه دانش‌آموزان و جامعه محلی پاسخ می‌دهند (چارنی و

-
1. Ee-Gyeong Kim, & You-Kyung Han
 2. Fong
 3. Pak Tee & Tan
 4. Bell-Rose & Mariotti

لیبکاپ^۱، ۲۰۰۰). واقعیت این است که کارآفرینی جایگاه شایسته‌ای به‌عنوان یک درس اصلی در برنامه‌های دوره آموزش عمومی کسب نکرده است (راشینگ و کنت^۲، ۲۰۰۰). این امر را می‌توان با چند دلیل توجیه کرد:

۱. آزمون و ارزشیابی اجباری از عملکرد مدارس که بر اساس پیشرفت در مهارت‌های پایه صورت می‌گیرد.
۲. قدرت دیسپلین‌های سنتی که مسئولیت اصلی نگارش برنامه درسی را بر عهده دارند.
۳. فقدان درک عملیات و مزایای نظام بازار و اهمیت کارآفرینی در میان مربیان
۴. گروه‌های ذینفع خارج از مدرسه که نقش زیادی در تعیین محتوای برنامه درسی دارند.

ج. تفسیر و جمع‌بندی:

محتوا در دوره ابتدایی، اغلب بر رشد و پرورش شایستگی‌های مرتبط با فعالیت‌های کارآفرینانه، مانند خلاقیت، خودمختاری، مسئولیت‌پذیری، تعهد، تفکر انتقادی و خطرپذیری تأکید دارد. در مقطع متوسطه، کارآفرینی به دو صورت ارائه می‌شود؛ تلفیق در دروس دیگری مانند علوم اقتصادی و مطالعات اجتماعی یا به‌عنوان درسی جداگانه. محتوا با هدف تربیت شهروندانی کارآفرین تدوین می‌شود که بتوانند فعالانه در روند رو به رشد اقتصادی جامعه مشارکت کنند. محتوا فرآیند محور است و مستلزم فعالیت دانش‌آموزان با تمرینات عملی و خلق تجارب شخصی است. دامنه آموزش کارآفرینی وسیع است و در حوزه‌های مختلف از فناوری و تربیت‌بدنی گرفته تا کشاورزی، سازمان‌های یادگیرنده، پرستاری و ... امتداد دارد. بهسازی کارآیی، جهانی‌شدن و توسعه بین‌المللی بخشی اساسی از محتوای آموزش کارآفرینی در دوره آموزش عمومی، به‌ویژه در مقطع متوسطه است. تأکید بر محتوای متنوع و فعال نیز از دیگر ویژگی‌های برنامه درسی کشورهای پیشرو است؛ هدف به‌هیچ‌عنوان، تسلط صرف بر محتوا نیست. بلکه محتوا واسطه‌ای برای تمرین و مشارکت دانش‌آموزان در امر کارآفرینی است.

1. Charney & Libecap
2. Rushing & Kent

از نکات قابل توجه در این بخش می‌توان به ناکامی ایالات متحده در ارائه محتوای اثربخش و جذاب اشاره کرد که دلایل اصلی آن عدم توجه کافی به علائق و استعداد های دانش‌آموزان، تفاوت های فردی و منطقه‌ای و ویژگی های مدرسه و جامعه محلی عنوان شده است.

د. همجواری و مقوله بندی:

۱. صرف نظر از ارائه محتوا به صورت درسی مجزا یا تلفیق در دروس دیگر، این درس دارای ماهیتی بین‌رشته‌ای است و به ویژه می‌توان شایستگی های مرتبط با آن را با اجرای صحیح در تمام دروس پیاده کرد. با این حال محتوای این درس در دوره آموزش ابتدایی بیشتر به صورت تلفیقی و در مقطع متوسطه بیشتر به شکل درس اختیاری یا الزامی مجزا ارائه می‌شود.

۲. محتوا حالت تعاملی دارد و به شیوه فرآیند محور و مبتنی بر تدوین پروژه و در سال های پایانی راه اندازی کسب و کار است. محتوا صرفاً به منظور آشنایی و آگاهی از برخی مفاهیم و اصول تدارک دیده شده است و تسلط بر آن به معنای کارآفرین شدن یا کسب امتیاز و ارائه گواهی گذراندن درس کارآفرینی قلمداد نمی‌شود.

۳. محدود به کتاب درسی نیست؛ بلکه کاملاً با شرایط اجتماعی و فرهنگی روز متناسب است و تمام شرکای برنامه درسی مانند والدین، معلمان، مدیران مدارس، دانش‌آموزان و صاحبان کسب و کار در تدوین و اجرای محتوای آموزش کارآفرینی دخیل هستند.

هـ. مقایسه و تطبیق:

محتوای موجود در ایران در مقایسه با کشورهای پیشرو به شدت محدود است و صرفاً دو کتاب کاروفناوری در پایه های ششم و هفتم و کتاب کارآفرینی شاخه کار و دانش و از مهر ۱۳۹۵ کتاب کارگاه کارآفرینی و تولید برای شاخه نظری تا حدودی به آموزش مشاغل و حرف مختلف و دست‌ورزی اختصاص دارند که اولاً این موارد، کاملاً با کارآفرینی، مفاهیم و اهداف آن منطبق نیستند و ثانیاً این پودمان های کار، تنها بخشی از کتاب را تشکیل می‌دهند و بخش دیگر کتاب، به خصوص در پایه ششم، به آموزش مهارت های نرم افزاری و رایانه اختصاص دارد. از سوی دیگر قرار بر این است که از بین پودمان های کار نیز فقط یکی از آنها بر اساس

توانایی معلم و امکانات مدرسه برای تدریس و کار انتخاب گردد. در این زمینه نیز علاقه و استعداد دانش‌آموزان مورد توجه نیست یا در اولویت نیست.

در مجموع می‌توان گفت محتوا هم به لحاظ کمی و هم به لحاظ کیفی دارای محدودیت فراوانی در ایران است. هرچند، در هر دو گروه هم به محتوای مستقل و هم به محتوای تلفیقی اشاره شده است، لیکن ابعاد و گستردگی محتوا در کشورهای برگزیده بسیار فراتر از ایران است که می‌توان با بومی‌سازی و هماهنگ‌سازی ساختن چنین محتوایی با شرایط آموزشی کشور از آن‌ها به‌عنوان الگو و سرمشقی مهم در این زمینه بهره جست.

پرسش ۳- وضعیت موجود در ایران و وضعیت مطلوب در کشورهای پیشرو در زمینه فعالیت‌های یادگیری برنامه درسی کارآفرینی چگونه است؟

الف. وضعیت موجود در ایران

طبق کتاب راهنمای دبیر کتاب کاروفناوری پایه هفتم، فعالیت‌های یادگیری زیر به‌منظور تدریس بهتر این درس پیشنهاد می‌شود:

- کاربرد روش‌های تدریس مناسب مانند پرسش و پاسخ در فرآیند تدریس
- به‌کارگیری درست و پیگیرانه وسایل کمک‌آموزشی
- توجه به تفاوت‌های فردی
- پیش‌بینی برنامه‌ها و کارهای تمرینی متنوع
- پرورش خلاقیت
- توجه به ایده‌های نوآورانه

کار در کارگاه و عملیات میدانی، شامل مواردی مانند: شایستگی‌های پایه، شایستگی‌های محوری دنیای کار، شرح مفاهیم پودمان، شایستگی‌های فنی، تفکر انتقادی، پرسشگری و نوآوری، بهره‌گیری درست از فناوری‌ها، برنامه‌ریزی، کارهای گروهی، کاربرد درست ابزار و تجهیزات، مدیریت زمان، مستندسازی و ارائه گزارش کتبی و الکترونیکی، همیاری و همکاری در کارهای گروهی، شرکت در بحث‌های درسی، مسئولیت‌پذیری و مدیریت منابع است.

بررسی عناصر طراحی برنامه درسی کارآفرینی بر اساس رویکرد تطبیقی

همچنین فعالیت‌های غیر کلاسی همچون تهیه گزارش و مقاله در ارتباط با درس، پژوهش در مورد بخشی از درس و حفظ محیط‌زیست مورد توجه است.

ب. فعالیت‌های یادگیری در برنامه درسی کارآفرینی کشورهای پیشرو

بلژیک: برنامه‌ای با عنوان *راهبرد ملی؛ نوآوری‌های موجود*^۱ تدوین شده که شامل اهدافی برای تقویت روحیه کارآفرینانه و ظرفیت‌های نوآوری در تمام مقاطع آموزش و پرورش است. کمپین دولتی افزایش آگاهی در خصوص کارآفرینی نیز پروژه‌های کسب‌وکار کوچک و ملاقات با دنیای تخصص و مشاغل را در دستور کار خود دارد. همچنین کارگاه‌های آموزشی به‌منظور مشارکت تمام دانش‌آموزان، حداقل یک‌بار در طول سال تحصیلی، طراحی شده‌اند. رویدادها، کمک‌هزینه‌ها و مواد و ابزار تدریس با تنوع زیاد در دسترس‌اند (سیکولا لینو، روسکووارا، ایکاوالکو، ماتیلا و ریتکولا^۲، ۲۰۰۹).

هلند: برای کارآفرینی آموزش دولتی و خصوصی موجود است. هر شهروندی حق تأسیس مدارس و ارائه تدریس بر اساس باورهای مذهبی، ایدئولوژیک یا آموزشی خود در کنار مدارس دولتی را دارد. اکثریت دانش‌آموزان (۷۰٪) در مدارس خصوصی ثبت‌نام می‌کنند. مدارس خصوصی در تعیین مواد درسی و شیوه تدریس آن‌ها، در چارچوب استانداردهای کیفی وزارت آموزش و پرورش اختیار کامل دارند. مدارس دولتی و خصوصی از جایگاه یکسانی برخوردارند و ترکیبی از نظام آموزشی متمرکز و غیرمتمرکز از ویژگی‌های متمایز سیستم آموزشی هلند است (یوریدایس^۳، ۲۰۱۰).

فنلاند: بنا به خودمختاری کامل مدارس در این کشور، روش‌های اجرا نیز متفاوت‌اند. باین‌حال، راهنماهای برنامه درسی بخشی از برنامه درسی اصلی به شمار می‌روند و بنابراین تمرکز اصلی بر تمرین‌های عملی مهارت‌های نرم کارآفرینی همچون نوآوری، تفکر انتقادی، انعطاف‌پذیری، ریسک‌پذیری، کارورزی در محیط‌های شبیه‌سازی شده و راه‌اندازی کسب‌وکارهای نمونه در مقیاس کوچک و خلق تجارب مشارکت شخصی است. اجرای

1. National Strategy; Current Initiations

2. Seikkula-Leino, J., Ruskovaara, E., Ikävalko, M., Mattila, J. & Rytikölä

3. Eurydice

آموزش کارآفرینی، بخشی از راهبرد رشد با نیت ارتقای کارآفرینی و نوآوری به منظور خلق اقتصادی پویاست.

ایالت شانگهای چین: مسیر آموزش کارآفرینی از رویکردهای معلم محور به سمت پرورش دانش آموز محور تغییر یافته است. به این منظور پوشش دادن تمام فرآیند یادگیری و طبقه بندی دروس و تمرین های کارآفرینی، مطابق با اهداف و تقاضاهای مختلف و سبک های یادگیری و علائق دانش آموزان و دروس انتخابی، کارورزی در شرکت ها، اردوهای کارآفرینی شبیه سازی شده برای دانش آموزان علاقه مند به یادگیری دانش و تجارب کارآفرینانه در دستور کار قرار گرفته است. فعالیت های پیگیری نیز از طریق اقداماتی نظیر آموزش استاد- شاگردی و کار با همسالان صورت می گیرد. روش های تدریس از شیوه سنتی خارج شده و به سمت روش های متنوع و مدرن سوق یافته اند؛ انواع الگوهای تدریس فعال و مبتنی بر پروژه، فعالیت مشارکتی و ترکیب دانش نظری با مهارت ورزی عملی در برنامه درسی کارآفرینی گنجانده شده اند (ژائوچین^۱، ۲۰۱۲). اشکال تدریس بسیار متنوع، نظیر تحلیل موردی، ایفای نقش، بحث گروهی و بازی های تعاملی برای درگیر ساختن دانش آموزان در ایجاد و طرح ایده ها مورد توجه اند. فعالیت های یاددهی و یادگیری مانند دعوت از کارفرمایان و کارآفرینان به عنوان سخنران در دوره های آموزش کارآفرینی کوتاه مدت، برگزاری کارگاه های آموزشی و بازدید از پارک ها و محل های پیشتاز و فعالیت عملی در آن ها ضروری است (لی و لی، ۲۰۱۴):

کره جنوبی: یکی از برنامه های اساسی کارآفرینی، برنامه سه روزه راه اندازی کسب و کار^۲ است که مهارت های کارآفرینانه را در محیطی کاملاً عملی آموزش می دهد و علاوه بر حمایت از کارآفرینان در حال شکوفایی، به پرورش جوامع کارآفرینانه ای می پردازد که در رشد فضاهای کارآفرینانه نقش دارند. این برنامه، ابزارهایی را که دانش آموزان به منظور راه اندازی موفق کسب و کار نیاز دارند، در اختیار قرار می دهد. مدارس نقشی حساس در تغییر ذهنیت کودکان و جوانان و تشویق نسل جدید به کشف کارآفرینی به عنوان یک مسیر شغلی دارند. تفکر خلاق و خطرپذیری نیز مانند هر مهارت دیگری، مستلزم آموزش و تجربه اند. استفاده از الگوهای نقش

1. Zhaoxin

2. Day Startup (3DS)

بررسی عناصر طراحی برنامه درسی کارآفرینی بر اساس رویکرد تطبیقی

و کارآفرینان موفق به‌عنوان سرمشق در تشویق کودکان و نوجوانان به‌سوی کارآفرینی و راه‌اندازی کسب‌وکارهای شخصی بسیار مؤثر است (فنگ یا‌هونگ^۱، ۲۰۱۳).

سنگاپور: وزارت آموزش و پرورش به همراه وزارت اقتصاد، مسیری طولانی را جهت بهبود نظام آموزشی و ایجاد ارتباط بین آموزش و پرورش با صنعت و کسب‌وکار پیموده‌اند؛ برای مثال الگوی شایستگی‌های اساسی و مدل استاد-شاگردی^۲ را از نظام آموزشی آلمان اخذ کردند و برنامه درسی برای آموزش کارآفرینی و فنی و حرفه‌ای از مدل دیکوم^۳ ایالات متحده آمریکا نشأت گرفته است. در طراحی برنامه‌های تفکر نیز از کشور آمریکا الگوبرداری و طرح برنامه‌های منتهی به گواهی دیپلم هنر از مؤسسه پل بروس^۴ در فرانسه اخذ شده است. تمام این‌ها نشانگر آن است که سنگاپور در پی موفق‌ترین نمونه‌های عملی، سیاست‌گذاری‌ها و اقدامات در سراسر دنیاست که آن‌ها را به‌شیوه‌ای منحصربه‌فرد با ایده‌ها، ارزش‌ها و اهداف خود منطبق می‌سازد (پاک‌تی و تان، ۲۰۱۴).

ایالات متحده آمریکا: در طی دهه اخیر، تعداد فزاینده‌ای از سازمان‌های آموزشی وارد امر آموزش کارآفرینی شده‌اند (راشینگ و کنت، ۲۰۰۰). صاحب‌نظران بیش از یک‌صد سازمان را شناسایی کرده‌اند که به شکلی جوانان را به برنامه‌های کارآفرینی مجهز می‌سازند. این فهرست شامل گروه‌های تدوین‌کننده برنامه‌های داخل مدرسه، فعالیت‌های بعد از مدرسه، برنامه‌های درسی و مواد آموزشی، برنامه‌های تربیت‌معلم و برنامه‌های آگاهی‌دهنده است.

ازجمله سازمان‌های ملی متمرکز بر آموزش کارآفرینی برای جوانان می‌توان مرکز کافمن برای رهبری کارآفرینانه^۵ را نام برد که فعالیت‌های کارآفرینانه آن پیرامون سه حوزه اصلی شکل گرفته‌اند: الف) تدوین و انتشار برنامه‌های درسی نوآورانه و جامع و نظام‌های حمایتی برای کارآفرینان بزرگسال ب) طرح نوآوری‌های خلاقانه به‌منظور ارتقاء تجارب برای دوره آموزش عمومی و ج) ارتقاء تدوین سیاست‌های عمومی برای سیاست‌گذاران.

-
1. Feng Yahong
 2. Apprenticeship
 3. DACUM
 4. Paul Bocuse
 5. Www.Emkf.Org

کیدز وی^۱ یک شرکت والد ملی است که در آموزش کارآفرینی دست‌ورزانه برای دانش‌آموزان سنین ۸ تا ۱۸ سال با انواع پیشینه‌های اجتماعی، نژادی و اقتصادی تخصص دارد. این شرکت در پی درگیر ساختن مستقیم دانش‌آموزان در کسب‌وکارهای دنیای واقعی است و برنامه‌های خود را در ایالات‌متحده، کانادا و جزایر کارایب پیاده می‌کند. همچنین در تربیت‌معلم نیز متخصص است و این کار را از طریق مدرسان دانشگاه و برنامه‌ای تحت عنوان EDGE، کارگاه‌های آموزشی، برنامه‌های داخل و بعد از مدرسه، پنل‌های سخنرانی، اردوهای کارآفرینی پنج‌روزه برای دانش‌آموزان و بزرگسالان، برنامه‌های تربیت‌معلم شخصی‌سازی‌شده، ارائه کاتالوگ منابع آموزش کارآفرینی و کسب‌وکار و حمایت‌های مالی عملی می‌سازد. از دیگر سازمان‌های موجود در ایالات‌متحده در حوزه آموزش کارآفرینی می‌توان به سازمان BizWorld برای تربیت‌معلم کارآفرینی، مرکز آموزش، تربیت و کسب‌وکار^۲، بنیاد ملی تدریس کارآفرینی^۳ (برای گروه سنی ۱۱ تا ۱۸ سال، برنامه PACE؛ برنامه‌ای برای کسب شایستگی در کارآفرینی^۴ در سه سطح آموزش دانش‌آموزان دبیرستانی، دانشجویان کالج و آموزش بزرگسالان علاقه‌مند به شروع کسب‌وکار شخصی و ... اشاره کرد.

ج. تفسیر و جمع‌بندی:

از جمله فعالیت‌های یادگیری برنامه درسی آموزش کارآفرینی در کشورهای پیشرو می‌توان پروژه‌های کسب‌وکار کوچک، ملاقات با صاحبان مشاغل و کارآفرینان، کارگاه‌های آموزشی، تمرین عملی مهارت‌های نرم کارآفرینی مانند خلاقیت، تفکر انتقادی، انعطاف‌پذیری و ریسک‌پذیری، کارورزی در محیط‌های شبیه‌سازی‌شده، دعوت از سخنرانان مهمان و کارآفرینان موفق برای تشویق روحیه کارآفرینی، بازدید از پارک‌های علم و فناوری، استفاده از نرم‌افزارها و بازی‌های شبیه‌سازی‌شده کسب‌وکار، اردوهای کارآفرینی شبیه‌سازی‌شده، آموزش استاد-شاگردی، کار با همسالان و ترکیب دانش نظری با مهارت‌ورزی عملی را نام برد. توجه به

1. Kidsway; EDGE)Www.Kidsway.Com,& Www.Tryedge.Com

2. Education, Training & Enterprise Center

3. National Foundation For Teaching Entrepreneurship (NFTE)

4. Program For Acquiring Competency In Entrepreneurship

بررسی عناصر طراحی برنامه درسی کارآفرینی بر اساس رویکرد تطبیقی

سبک‌های یادگیری، علاقه‌مندی‌ها، نیازها، زمینه اجتماعی و خانوادگی دانش‌آموزان و تدارک فعالیت‌های یادگیری گوناگون و متنوع از جمله نکات آموزنده در این حوزه هستند.

د. همجواری و مقوله‌بندی:

بر اساس مطالب فوق می‌توان نتیجه گرفت که:

۱. فعالیت‌های یادگیری، همسو با ماهیت کارآفرینی و شایستگی‌های ملازم آن بسیار متنوع و منعطف‌اند.

۲. استقلال و خودمختاری مدارس در انتخاب و اجرای فعالیت‌های یادگیری در چارچوب استانداردهای تعیین‌شده در اسناد راهبردی بلامانع و مورد تأکید است.

۳. تفاوت‌های فردی دانش‌آموزان به لحاظ سبک‌های یادگیری، علایق، استعدادها و توانمندی‌ها مورد توجه است.

۴. استفاده از الگوهای نقش‌موردپذیرش عموم به‌منظور تسهیل مسیر کارآفرینی و استفاده از تجارب سایر کشورها و نتایج خرد جمعی در حوزه آموزش کارآفرینی مورد تأکید است.

۵. فعالیت‌های یادگیری محدود به دیوارهای مدرسه نیست و نهادها و سازمان‌های مختلف در همکاری با آموزش و پرورش به تدارک فعالیت‌های یادگیری ویژه برای آموزش بهتر کارآفرینی مبادرت می‌ورزند.

هـ. مقایسه و تطبیق:

در اسناد موجود در ایران، به لحاظ فعالیت‌های یادگیری، بیشتر بر شیوه‌های فعال تدریس تأکید شده است که البته با ماهیت کارآفرینی مطابقت دارد؛ لیکن آنچه در ایران مورد غفلت است؛ توجه به علاقه‌مندی‌ها و تفاوت‌های فردی دانش‌آموزان، تلاش در جهت ایجاد انگیزه و نگرش مثبت در ایشان، ایجاد ارتباط سازنده با سایر مراکز علمی و آموزشی و نیز بخش صنعت و کسب‌وکار، خودمختاری و استقلال مدارس و معلمان در انتخاب و طراحی فعالیت‌های یادگیری و تأکید بر فعالیت واقعی در محیط واقعی است.

اغلب مدارس از حداقل تجهیزات و امکانات لازم برای اجرای بهینه و دستیابی به اهداف پیش‌بینی‌شده در کتاب برخوردار نیستند. فعالیت‌های خارج از کلاس در نظر گرفته‌شده برای

این درس چندان مستلزم حضور در محیط و موقعیت‌های واقعی نیستند و اغلب محدود به ارائه گزارش و مقالاتی هستند که از طریق جستجوی کتابخانه‌ای قابل تکمیل‌اند. فلذا در این زمینه نیز بهره‌برداری از تجارب کشورهای موفق ضروری به نظر می‌رسد.

پرسش ۴- وضعیت موجود در ایران و وضعیت مطلوب در کشورهای پیشرو در زمینه نقش معلم در برنامه درسی کارآفرینی چگونه است؟

الف. وضعیت موجود در ایران

کتاب کاروفناوری، دارای کتاب راهنمای معلم هست که از معلم انتظار می‌رود با مطالعه دقیق نکات آن به تدریس بپردازد و حتی اشاره شده است که بدون مطالعه آن، کار تدریس ناقص خواهد بود. معلم باید پیش از تدریس در کلاس درس، کارهای عملی موردنیاز را به صورت نمونه انجام داده باشد تا در حین تدریس مشکلی به وجود نیاید.

به این ترتیب معلم به عنوان مجری برنامه درسی تلقی می‌شود که باید تا حد امکان از شیوه‌های فعال تدریس بهره‌برد و اهداف پروژه و پودمان‌های کتاب را در اولویت کار خود قرار دهد. از این لحاظ تنها آزادی عمل معلم، حق انتخاب از بین پودمان‌های مختلف بر اساس توانایی‌ها و شایستگی‌های خود و امکانات مدرسه و در درجه دوم، ویژگی‌های منطقه و دانش‌آموزان است. معلم نقشی در طراحی برنامه درسی ندارد.

ب. نقش معلم در برنامه درسی کارآفرینی در کشورهای پیشرو

بلژیک: مدارس از خودمختاری قابل توجهی در تعیین برنامه درسی و روش‌های تدریس برخوردارند. ماده قانونی آموزش کارآفرینی برای اجرای اهداف بین‌رشته‌ای در سال ۲۰۱۰ منتشر و اهداف آموزش کارآفرینی در آن به تفصیل بحث و مسیر یادگیری برای آموزش کارآفرینی تعریف شده است. باین حال باید این مسیر را از دیدگاه خودمختاری مدارس در طراحی برنامه درسی و روش‌های تدریس ملاحظه کرد؛ مدارس می‌توانند در خصوص روش و نحوه برخورداری از پیشنهاد‌های این طرح تصمیم بگیرند. معلمان نقشی اساسی در طراحی اجرای برنامه‌های درسی با همکاری اولیای مدرسه و سازمان‌های مرتبط خارج از مدرسه ایفا می‌کنند.

هلمند: استفاده از مواد و منابع مختلف آموزشی متناسب با سبک‌های یادگیری فراگیران، برای پرورش مهارت‌های نرم^۱، مهارت‌های ارتباطی و همکاری و همدلی، ضرورت دارد. دانش‌آموزان باید فرصت لازم برای بازی، کشف و پیگیری علایق شخصی و رشد مهارت‌های نقد و استدلال با تأکید بر کاوش و ارزیابی ادعاهای رقیب و دیدگاه‌های متفاوت داشته باشند (گری، ۲۰۱۱).

آزادی دانش‌آموز مستلزم آزادی معلم در تدریس است. اغلب به غلط تصور می‌شود که آزادی فراگیر به معنای نگرش منفعلانه معلم است و نظارت و راهنمایی کنار گذاشته می‌شود. آزادی در تعلیم و تربیت از نوع آزادی درونی، یعنی آزادی بیان و آزادی پژوهشی است. معلمان خلاق، مشتاق تغییر و تجارب جدیدند (وارد^۲، ۲۰۰۴).

فنانند: یادگیری با تعاملات چندبعدی بین یادگیرندگان و معلمان تقویت می‌شود. دانش‌آموزان در محور آموزش هستند و معلمان نقش مهم مربیگری را دارند. نظام تعلیم و تربیت مناسب، آزادی لازم برای شناسایی توانمندی‌ها و استعدادها، فردی را برای دانش‌آموزان فراهم می‌آورد. به منظور ایجاد آزادی برای یادگیری دانش‌آموزان، خلق جو کلاسی مبتنی بر تفکر، سؤال‌ورزی و تخیل ضرورت دارد (فورت^۳، ۲۰۰۹). فعالیت‌های معلم که در تشویق توانایی‌های کارآفرینانه در دانش‌آموزان، مؤثرند، عبارتند از (موریس^۴، ۲۰۰۶):

الف. تشویق خلاقیت

ب. ارائه ابزارهای لازم به منظور تفکر اصیل و آزمون ایده‌های کسب‌وکار

ج. تشویق رشد شخصیت نوآورانه و منحصر به فرد

د. ایجاد روابط چندبعدی بین مفاهیم درسی و تجارب کارآفرینی

ایالت شانگ‌های چین: نفوذ آموزش کارآفرینی در مدارس به تدریج رو به افزایش است و آموزش کارآفرینی از رقابت‌های کارآفرینی، آموزش معلم محور، تدریس سنتی کلاسی و انتقال دانش به تأکید بر آموزش توانایی کارآفرینانه و سبک‌های آموزشی متنوع تغییر یافته است.

-
1. Soft Skills
 2. Ward
 3. Forte
 4. Morris

باین حال، به دلیل عمر کوتاه آموزش کارآفرینی و نداشتن نقطه شروع مناسب، هنوز گرفتار مشکلاتی نظیر طراحی غیرمنطقی برنامه‌های درسی، کمبود معلمان شایسته و فقدان مکانیسم‌های حمایتی است؛ باین حال معلمان نقشی مهم در ایجاد روحیه کارآفرینی در کلاس درس بر عهده دارند و با وجود عدم دخالت در طراحی برنامه‌ها، اجرای فعالیت‌های طراحی شده به شدت به کارآیی و خلاقیت ایشان وابسته است (لی و لی، ۲۰۱۵).

کره جنوبی: آموزش کارآفرینی با روش‌هایی تدریس می‌شود که با شایستگی‌های کارآفرینی و مقطع آموزشی و نوع آموزش سازگارند. مربیان و مدارس باید از انعطاف لازم برای تغییر روش‌های تدریس و استفاده از رویکردهای مختلف برخوردار باشند. تدریس کارآفرینی فرد محور است؛ رویکردی که با توانمندی معلم تسهیل می‌گردد. استفاده بیشتر از فناوری اطلاعات و داستان‌گویی دیجیتال یا وبلاگ‌نویسی، تدریس مسأله‌محور، ارائه نمونه‌هایی از زندگی واقعی، یادگیری عملی مستقل، کاربرد استعاره‌ها، نقشه‌های ذهنی و مفهومی، ایفای نقش و بحث‌های چالش‌برانگیز از جمله راهبردهای مورد استفاده است (کیم و هان، ۲۰۱۲). موقعیت‌های یادگیری انعطاف‌پذیر، متعامل و مبتنی بر رشد دانش چندبعدی‌اند.

سنگاپور: در برنامه کارآفرینی در مدارس می‌توان دانش‌آموزان را در جهت برگزاری جلسات آنلاین، تهیه بولتن‌ها و گروه‌های گفتگو برای مبادله منابع و کمک به یکدیگر در کسب‌وکارهای مرتبط تشویق کرد. معلمان نقش تسهیل‌گری فعالیت‌های یادگیری، تشویق فعالیت‌های گروهی، تحریک و تقویت کنجکاوی و تفکر انتقادی و به‌ویژه بازیگری الگوی نقش برای ایجاد روحیه کارآفرینی را بر عهده دارند. (لای، ۲۰۱۳).

ایالات متحده آمریکا: رفتارها، نگرش‌ها و مهارت‌های کارآفرینانه به شدت وابسته به هم هستند. بنابراین تدریس با استفاده از رویکردهای تماتیک با تم‌های خلاقیت و نوآوری، شناسایی، خلق و ارزشیابی فرصت‌ها، تصمیم‌گیری مبتنی بر تحلیل انتقادی، ارتباط مولد بین زمینه و فرآیند با برونداد و مهارت‌های بین‌فردی صورت می‌گیرد (دیدهبان جهانی کارآفرینی، ۲۰۱۲). یادگیری کارآفرینانه، بستگی به شیوه‌ها و پداگوژی‌های تدریس مورد استفاده دارد. یادگیرندگان باید

بررسی عناصر طراحی برنامه درسی کارآفرینی بر اساس رویکرد تطبیقی

مجموعه‌ای از فرصت‌ها برای طرح ایده‌های خود و عمل بر اساس تجارب عملی کارآفرینانه در اختیار داشته باشند. دانش با همکاری معلم و دانش‌آموزان ساخته می‌شود (یوهانیسون و اولایسون^۱، ۲۰۰۶).

ج. تفسیر و جمع‌بندی

در کشورهای پیشرو، معلم در طراحی، تدوین و اجرای برنامه درسی آموزش کارآفرینی نقش اساسی بر عهده دارد. هر چه میزان استقلال و خودمختاری مدارس بیشتر می‌شود، نقش و وظیفه معلم حساس‌تر می‌گردد. معلمان با همکاری اولیا و سازمان‌های مرتبط خارج از مدرسه و بر اساس پیشنهادهای کلی مطرح در اسناد سیاست‌گذاری به طراحی و اجرای برنامه‌های درسی کارآفرینی اقدام می‌کنند. معلم صرفاً مجری برنامه درسی نیست؛ وی به لحاظ ارتباط نزدیک و مستقیم با دانش‌آموزان به‌خوبی با تفاوت‌های فردی، سبک‌های یادگیری و استعداد‌های ایشان آشنایی دارد؛ بنابراین می‌تواند در انتخاب و تدوین مواد و فعالیت‌های یادگیری و هم در اجرای فعالانه برنامه درسی متناسب با این ویژگی‌ها دانش‌آموزان را در حدّ اعلاّی توانشان یاری کند.

آزادی دانش‌آموزان در یادگیری، مستلزم آزادی معلم است؛ معلمان باید خلاق، منعطف و مشتاق تغییر باشند. معلم باید جوّ کلاس را به‌گونه‌ای ترتیب دهد که منجر به تفکر، تخیل و سؤال‌ورزی شود؛ در این زمینه، ترغیب و تقویت خلاقیت، ارائه ابزارهای لازم برای تفکر اصیل، طرح و آزمون ایده‌های کسب‌وکار، تشویق رشد شخصیت نوآورانه و منحصربه‌فرد و ایجاد روابط چندبعدی بین مفاهیم درسی و تجارب کارآفرینی جامعه‌محور ضرورت دارد.

د. همجواری و مقوله‌بندی:

می‌توان گفت:

۱. تعاملات چندبعدی معلم- دانش‌آموز امری ضروری است.
۲. معلم نقش مربیگری را بر عهده دارد.

۳. آزادی عمل معلم برای شناسایی و عمل متناسب با توانمندی‌ها، استعدادها و تفاوت‌های دانش‌آموزان ضروری است.

۴. انعطاف‌پذیری معلمان و استفاده از شیوه‌های فعال تدریس و توجه به فعالیت‌های دانش‌آموزان و تلاش در جهت تسهیل و بهینه‌سازی فعالیت‌ها الزامی است.

۵. معلم صرفاً مجری برنامه درسی نیست و نباید باشد؛ هرچه در طراحی و تدوین بیشتر از نظرات معلمان استفاده شود، موفقیت آن در اجرا نیز بیشتر تضمین می‌شود. در غیر این صورت منجر به مشکلاتی همچون دلسردی و عدم تعلق خاطر معلمان نسبت به برنامه درسی خواهد شد.

هم مقایسه و تطبیق:

در نظام آموزشی ایران، برای درس کاروفناوری و کارآفرینی، معلم صرفاً نقش مجری (فعال) را بر عهده دارد. و نهایت آزادی و اختیاری که برای وی در نظر گرفته شده، انتخاب پودمان کار بر اساس توانمندی‌های خود و امکانات مدرسه است که به‌باور تهیه‌کنندگان برنامه درسی به این کتاب، جنبه نیمه‌تجویزی داده است.

در کشورهای پیشرو، معلم به‌عنوان مربی و مشوق دانش‌آموزان، بازیگر الگوی نقش کارآفرین برای ایشان و طراح و تدوین‌کننده برنامه درسی شناخته می‌شود. او در انتخاب و طراحی تمام ابعاد برنامه درسی کارآفرینی از استقلال برخوردار است و از سوی دولت، جامعه محلی، مدرسه و اولیا مورد حمایت قرار می‌گیرد. این موارد حاوی مطالب و مباحثی آموزنده برای نظام آموزشی ایران است.

بحث و نتیجه‌گیری

اهداف موردنظر در اسناد و راهنماهای مرتبط با کارآفرینی در ایران، تقریباً هماهنگ با اهداف پیش‌بینی شده در اسناد کشورهای برگزیده است؛ لیکن به دلایلی چون عدم ارتباط سازنده بین آموزش و پرورش با بخش صنعت و کسب‌وکار، نادیده گرفتن آزادی عمل مدارس، عدم ارائه راهکارهای عملی در جهت تحقق اهداف و ...، این اهداف صرفاً حالت شعارگونه به خود گرفته و در عمل عقیم مانده‌اند؛ باین‌حال می‌توان از ترکیبی از همین اهداف به شکل مستند و

بررسی عناصر طراحی برنامه درسی کارآفرینی بر اساس رویکرد تطبیقی

منطبق بر اسناد بالادستی و تلفیق آن با تجارب کشورهای موفق در طراحی برنامه درسی کارآفرینی و تعیین اهداف آن در مقاطع مختلف دوره آموزشی بهره برد.

محتوای موجود در زمینه آموزش کارآفرینی در ایران به شدت محدود است و کتاب‌های موجود نیز، اولاً به طور کامل با کارآفرینی، مفاهیم و اهداف آن منطبق نیستند و ثانیاً پودمان‌های کار، تنها بخشی از کتاب را تشکیل می‌دهند و بخش دیگر کتاب، به خصوص در پایه ششم، به آموزش مهارت‌های نرم‌افزاری و رایانه اختصاص دارد. علاقه و استعداد دانش‌آموزان چندان مورد توجه نیست. هرچند هم به محتوای مستقل و هم تلفیقی اشاره شده است، لیکن ابعاد و گستردگی محتوا در کشورهای برگزیده بسیار فراتر از ایران است که می‌توان با بومی‌سازی و هماهنگ ساختن چنین محتوایی با شرایط آموزشی کشور از آن‌ها به عنوان الگو و سرمشقی مهم در این زمینه بهره جست.

در اسناد موجود در ایران، به لحاظ فعالیت‌های یادگیری، بیشتر بر شیوه‌های فعال تدریس تأکید شده است که با ماهیت کارآفرینی مطابقت دارد؛ لیکن آنچه در کشورهای پیشرو مشهودتر است، توجه به علاقه‌مندی‌ها و تفاوت‌های فردی دانش‌آموزان، ایجاد انگیزه و نگرش مثبت در ایشان، ایجاد ارتباط سازنده با مراکز علمی و آموزشی و بخش صنعت و کسب‌وکار، استقلال مدارس و معلمان در انتخاب و طراحی فعالیت‌های یادگیری و تأکید بر فعالیت در محیط واقعی است. در ایران، فعالیت‌های خارج از کلاس، چندان مستلزم حضور در محیط و موقعیت‌های واقعی نیستند و محدود به ارائه گزارش و مقالاتی هستند که از طریق جستجوی اینترنتی و کتابخانه‌ای قابل انجام‌اند. فلذا در این زمینه نیز بهره‌برداری از تجارب کشورهای موفق ضروری به نظر می‌رسد.

از سوی دیگر، در نظام آموزشی ایران، برای درس کاروفناوری و کارآفرینی، همچون سایر دروس، معلم صرفاً نقش مجری را بر عهده دارد. و تنها لازم است که مجری فعال برنامه درسی از پیش تعیین شده باشد در کشورهای پیشرو، معلم به عنوان مربی و مشوق دانش‌آموزان، بازیگر الگوی نقش کارآفرین برای ایشان و طراح و تدوین‌کننده برنامه درسی شناخته می‌شود؛ در انتخاب و طراحی تمام ابعاد برنامه درسی کارآفرینی از استقلال کافی برخوردار است و از سوی دولت، جامعه محلی، مدرسه و اولیا حمایت می‌شود. این موارد، حاوی مباحثی آموزنده

برای نظام آموزشی ایران است و بار دیگر اهمیت این نکته را یادآور می‌شود که در برنامه‌ریزی برای آموزش کارآفرینی، اگر نقش معلم و فعالیت‌های یادگیری و به‌ویژه ایجاد شبکه‌های اثربخش ارتباطی با متصدیان آموزش و کسب‌وکار، بیشتر از هدف‌گذاری و تعیین محتوا نباشد، کمتر از آن نیز نخواهد بود.

منابع

- احمدپور داریانی، محمود و عزیزی، محمد (۱۳۹۵). کارآفرینی، شاخه کار و دانش (کتاب درسی)، مؤسسه فرهنگی و انتشاراتی محراب قلم
- احدی، حمید؛ اسمعیلی، مهدی؛ اکبری، افشین و دیگران (۱۳۹۵). کاروفناوری پایه هفتم، دفتر تألیف کتاب‌های درسی ابتدایی و متوسطه نظری.
- پایگاه اطلاع‌رسانی دولت، سند چشم‌انداز ۲۰ ساله جمهوری اسلامی ایران (چشم‌انداز ۱۴۰۴).
- حسینی‌خواه، علی (۱۳۸۷)، امکان و ضرورت آموزش کارآفرینی در مدارس، *مطالعات برنامه درسی*، شماره ۱۱، صص ۹۴-۶۶.
- دانشکده کارآفرینی دانشگاه تهران (۱۳۹۰-۹۵)، طرح ملی کاشف.
- دبیرخانه اجرایی ستاد تحول بنیادین آموزش و پرورش (۱۳۹۱). اسناد پشتیبان نقشه جامع علمی کشور سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی (۱۳۹۵). کتاب راهنمای معلم کاروفناوری کلیات ششم دبستان (جلد ۱ و ۲)، دفتر تألیف کتاب‌های درسی ابتدایی و متوسطه نظری.
- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی (۱۳۹۵). کتاب راهنمای معلم کاروفناوری کلیات پایه هفتم، دفتر تألیف کتاب‌های درسی ابتدایی و متوسطه نظری.
- شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۹۰). سند تحول بنیادین نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران
- شورای عالی آموزش و پرورش (۱۳۹۱). برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران.
- شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۸۸). نقشه جامع علمی کشور.
- قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۴-۱۳۹۰).
- گال، مردیت؛ بورگ، والتز و گال، جویس (۱۳۸۲). "روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روان‌شناسی"، ترجمه احمدرضا نصر و همکاران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی و سمت.

موسی‌پور، نعمت‌اله (۱۳۹۲). "مطالعات تطبیقی: گوهر بی‌رونق حوزه برنامه‌ریزی درسی ایران"، فصلنامه مطالعات برنامه درسی، سال هشتم، شماره ۳۱، صص ۶-۱.
نوروزی، معصومه؛ زند، مینا؛ واشقانی فراهانی، مریم و دیگران (۱۳۹۵). کاروفناوری ششم دبستان، دفتر تألیف کتاب‌های درسی ابتدایی و متوسطه نظری.

Allan, M. & Oswald, D. (2008). Entrepreneurial Ventures in Higher Education: Analyzing Organizational Growth, *International Small Business Journal*, Vol. 26, NO.6, pp. 683-708.

Arends, Richard (2012). *Learning to teach*. 9th Edition. New York: McGraw-Hill.

Arvanitis, S. and Stucki, T. (2012). What determines the innovation capability of firm founders? *Industrial and Corporate Change*, 21, 1049–1084.

Association for the Professional Quality of Teachers (SBL) (2014). Good Quality teachers for good quality education. Available at: http://www.bekwaamheidsdossier.nl/cms/bijlagen/brochure_SBL.pdf

Barahona, J. (2006). Hernangomez, ducation and training as non-psychological characteristic that influence university students' entrepreneurial behaviour. *Journal of Entrepreneurship Education*, 3, 99-112.

Bray, M. Adamson, B. & Mason, M. (2007). *Comparative Education Research; Approaches and Methods*. Hong Kong Springer.

.Bereday, G. (1997). Comparative Analysis in Education Prospects. *Quarterly Review of Education*. Vol. VII, No. 4; pp. 472-488.

Chae-hoon Jeon, Joo-Seob Lee. (2013) The power of three; Together, governments, entrepreneurs and corporations can spur growth across the G20; The EY G20 Entrepreneurship Barometer.

Chia, R. (2008) Enhancing entrepreneurial learning through peripheral vision. In: Harrison, R. and Leitch, C. (eds.) *Entrepreneurial Learning: Conceptual Frameworks and Applications*. Series: Routledge studies in entrepreneurship. Routledge, London, UK, pp. 27-43.

Consortium for Entrepreneurship Education (2004). "National Content Standards for Entrepreneurship Education." Available at http://www.entreed.org/Standards_Toolkit/index.htm

——— Education (2008). "Entrepreneurship Everywhere – Sample Entrepreneurship Education Programs Around the World." Retrieved October 2009 from http://www.entreed.org/_arc/home1.htm

——— (2009). "Standards Toolkit." Retrieved October 2009 from http://www.entreed.org/Standards_Toolkit/benefits.htm

- Ee-gyeong Kim & You-kyung Han (2012). Attracting, Developing and Retaining Effective Teachers: Background Report for Korea, Korean Educational Development Institute, Yeamoon Press.
- EURYDICE (2010). “ National Summary Sheet on Education Systems in Europe and ongoing reforms – the Netherlands”. Available at: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/eurybase/national_summary_sheets/047_NL_EN.pdf
- EURYDICE (2012). “Entrepreneurship Education at School in Europe; National Strategies, Curricula and Learning Outcomes” URL: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/135en.pdf
- European Commission (2008). “Final Report of the Expert Group Entrepreneurship in Higher Education, Especially within Non-business Studies.”
- European Commission (2011). Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical Success Factor; “A report on Teacher Education and Training to prepare teachers for the challenge of entrepreneurship education.”
- Feng YaHong (2013). China become the most active global entrepreneurship area; EB/OL. <http://cppcc.people.com.cn/BIG5/n/2013/0201/c34948-20401987.html>.
- Fong, B. W. (2013). Entrepreneurship has to start in school, Today Online, 28th August 2013, available at: <http://www.todayonline.com/singapore/entrepreneurship-has-start-school>. Retrieved on 18th November 2014.
- Forte, N. (2009), Freedom to Teach, Freedom to Learn, The Canadian Centre for Policies and Alternatives, Our schools –Our selves, V.18 N.4 (#96). http://www.policyalternatives.ca/sites/default/files/uploads/publications/Our_Schools_Ourselves/OS_Summer09_5_nick_forte.pdf.
- Gray, P. (2011), Is Real Educational Reform Possible? If So, How? <http://www.psychologytoday.com/blog/freedom-learn/201108/is-real-educational-reform.pdf>
- Hao, Yongmei, Wang, Guizhi & Li, Chuncheng. (2008). Construction of University Students’ Entrepreneurship education System with Chinese Characteristics. Science and Technology Management Research.
- Henry, C. (2005). Entrepreneurship education and training; can entrepreneurship be taught? Part 1. Education + Training. Vol. 47 No. 2, pp. 98-111.

- Huang ZhaoXin (2012). The training mode of engineering talent fusion entrepreneurship education in local colleges and Universities (J). Research on Higher Engineering Education.
- Hwang, H. (2001) *The 2001 KRIVET international conference on technical and vocational education and training: national strategies for developing human resources through technical and vocational education and training*, Seoul, Korea, 2001.
- Junior Achievement Web site, available at <http://www.ja.org/default.asp>.
- Kauffman Foundation Web site (2009a), "Entrepreneurship Education Without Boundaries: Kauffman Campuses Seek to Make Entrepreneurship Education a College-Wide Experience." Retrieved October 2009 from <http://www.kauffman.org/entrepreneurship/kauffman-campuses.aspx>.
- (2009b). "Foundation Overview." Retrieved October 2009 from <http://www.kauffman.org/about-foundation/foundationoverview.aspx?ekmense>
- (2010). "State Department Initiatives for Entrepreneurship Announced." Retrieved May 30, 2010, from <http://www.entrepreneurship.org/PolicyForum/Blog/post/2010/04/28/State-Department-Initiatives-for-Entrepreneurship-Announced.aspx>.
- Kim, Jmui & Park, Jaepil. (2013). The status of entrepreneurship education in Korea. Available at: <http://sbaer.uca.edu/research/icsb/2009/paper23.pdf>, retrieved on 16th November, 2014.
- Kirby, D. (2004). Entrepreneurship education; can business schools meet the challenge? Education + Training. Vol. 46 No. 89, pp. 510-519.
- Kovacheva, S. (2013) COMPARATIVE REVIEW OF NATIONAL REPORTS SUBMITTED BY MEMBER STATES IN THE FIELD OF ACTION "YOUTH EMPLOYMENT AND ENTREPRENEURSHIP", available at; http://www.youthpolicy.org/library/wp-content/uploads/library/2013_Comparative_Review_National_Reports_Member_States_Youth_Employment_Entrepreneurship_Eng.pdf
- Lee, S. M.; Chang, D. & Bae Lim, S. (2005). Impact of Entrepreneurship Education: A Comparative Study of the U.S. and Korea, International Entrepreneurship and Management Journal, No.1, pp. 27-43
- Li, W. & Li, C. Entrepreneurship education in China, Available at: <http://www.intechopen.com/books/entrepreneurship-education-and-training/entrepreneurship-education-in-china>
- Lye, A. (2013). The future of entrepreneurship education for schools in Singapore; Nurturing young leaders in enterprise and innovation.

- Available at: <http://www.slideshare.net/alicialye/the-future-of-entrepreneurship-education-for-schools-in-singapore-11-mar-2013>. Retrieved on 16th November 2014.
- Mwasalwiba, E.S. (2010). Entrepreneurship education: A review of its objectives, teaching methods, and impact indicators. *Education and Training*, 52, 20–47. <http://dx.doi.org/10.1108/00400911011017663>
- Network for Teaching Entrepreneurship (NFTE) (2009). “Entrepreneurship Education USA: A 7-State National Demonstration Program Preparing Students for Success in the 21st Century Global Economy.” Washington, Network for Teaching Entrepreneurship.
- Pak Tee Ng, & Charlene Tan (2014), From School to Economy: Innovation and Enterprise in Singapore, *The Innovation Journal: The Public Sector Innovation Journal*, Volume 11(3), article 5.
- Reports of the Ministry of Education and Culture, Finland (2012), Education and Research 2011-2016; A Development Plan. Also available at: <http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2012/liitteet/okm03.pdf?lang=en>
- Sang, M. Lee, Daesung, Chang, Seong-Bae Lim (2005), Impact of Entrepreneurship Education: A Comparative Study of the U.S. and Korea, *International Entrepreneurship and Management Journal* 1, 27–43.
- Seikkula-Leino, J., Ruskovaara, E., Ikävalko, M., Mattila, J. & Rytkölä, T. (2009). Teachers as Learners Promoting Entrepreneurship Education, *The 20th Biannual NFF Conference “Business as Usual”* vol.5, num. 9.
- Tan, N.T. (2002) Development of youth for the global economy: Dealing with youth unemployment in the Singapore context, *Journal of Youth Studies*, Vol. 5, Issue No. 2, Serial No. 10.
- Wang Xianming (2013). Reflection on Challenges and Countermeasure of Entrepreneurship Education in China, *Cross-Cultural Communication*, Vol. 9, No. 2, pp. 18-22.
- Xue, Minxing. (2010). Thoughts on Positioning of the Objective of Students’ Entrepreneurship Education in China. *Education and Vocation*. Vol.13 pp. 44-
- Youth entrepreneurship strategies, & European Union, (2015). Ways to succeed with entrepreneurship education, Best Practice Guide (BPG) available At;
- Zhang K. (2014). KAB The general director of the national promotion office Zhang Kun words of welcome EB/OL. http://chuangye.cyol.com/content/2012-04/16/content_6068212.html.